

NUTQIY AKT TURLARI VA ULARNING TILDAGI AHAMIYATI

Bonu Shamuratova

Ilmiy rahbar: Saparabayeva Gulandam Masharipovna
Filologiya fanlari doktori, Urganch davlat universiteti dotsenti

ANNOTATSIYA

Bu maqola muloqotda nutqiy aktlarning ahamiyatini va ularning turlarini o'rganishga bag'ishlangan. Og'zaki, illokatsion, va perlokutsion aktlar tahlil qilinib, ularning muloqot jarayonida o'z vazifalarini bajarishning ko'rsatilgan turlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy aktlar, og'zaki akt, illokatsion akt, perlokutsion akt, kommunikatsiya, tilda fikrlar ifodalash, muloqot jarayoni

ВИДЫ РЕЧЕВЫХ АКТОВ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена изучению значения речевых актов в общении и их видов. Анализируются устные, иллокутивные и перлокутивные акты, приводятся сведения об указанных типах выполнения своих задач в процессе общения.

Ключевые слова: речевые акты, речевой акт, иллокутивный акт, перлокутивный акт, общение, выражение мысли на языке, процесс общения.

TYPES OF SPEECH ACTS AND THEIR SIGNIFICANCE IN LANGUAGE

ABSTRACT

This article is devoted to the study of the importance of speech acts in communication and their types. Oral, illocutionary, and perlocutionary acts are analyzed, and information is given about the specified types of performing their tasks in the process of communication.

Keywords: speech acts, verbal act, illocutionary act, perlocutionary act, communication, expression of thoughts in language, communication process.

KIRISH

Kishilar kundalik hayotidagi barcha fizik va psixologik aktivlik davomida eng ko'p bajaradigan harakati bu bir-biri bilan muloqotda bo'lishdir. Aksariyat insonlar uchun bu jarayon biroz qiyin davom etishi mumkin. Ba'zan muloqot jarayonida, munosib so'zlarni

ongimizda shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelamiz, ba'zan esa qarshimizdagi so'zlovchini tushunish va uni anglash uchun pauzalar ham qilamiz, shunday bo'lishiga qaramasdan bir-birimizni tushunamiz. Shuni unutmaslik kerakki, tildan foydalanish juda murakkab jarayon va bu, ayniqsa, xorijiy tillarni o'rganishda yaqqol seziladi. Shuni qo'shimcha qilish lozimki, tilni bilish faqatgina unda jumlar yaratish va tanib olishdangina emas, balki undan foydalanish va shunga o'xshash ko'plab narsalarni o'z ichiga oladi. Muloqot bu- ijtimoiy jarayon bo'lib, odatda aniq belgilangan ijtimoiy vaziyat kontekstida sodir bo'ladi. Bunday kontekstda biz vaziyat haqida tushunchamizni baham ko'rish uchun bir-birimizga tayanamiz. Biz bilgan odamlar bilan muloqot qilish jarayonini osonlashtirish uchun hamma so'zni to'g'ri va aniq talaffuz qilishdan ko'ra, umumiy tushunchaning aniqligiga tayanamiz.

Odamlar faqat ovoz paylarini mashq qilish uchun gapirmaydilar. Umuman olganda, kishilarning muloqot qilishiga sabab, qarshisidagi tinglovchiga o'z maqsadini zerkazishdir. Ya'ni, biror narsani aytishda odamning ma'lum bir maqsadi mavjud va bu maqsad tinglovchi tomonidan tan olinsa, muloqot jarayoni muvaffaqiyatli kechgan bo'ladi. Ko'zda tutilgan maqsad, faqatgina muloqotdan so'ng qisman tan olinadi. Aytilgan narsa so'zlovchining kutilgan maqsadi nimadan iboratligini to'liq aniqlamaydi. Agar so'zlovchi: "*Buning uchun sizga haq to'layman*" desa, u va'da berganlik yoki tahdidni bildirishi mumkin. Eshituvchi ma'noni o'sha jarayonda qanday qabul qiladi? Yoki so'zlovchi, tinglovchi tomonidan o'z nutqining qanday qabul qilinishini qanday biladi?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS)

Ushbu savollarni javobini ko'rib chiqishdan avval, nutq aktlarini bir-biridan farq qilishimiz kerak. So'zlovchi nutq aktining asosiy tarkibiy qismlari sxematik bo'lishi mumkin va ular quyidagicha ifodalanadi:

Og'zak akt: so'zlovchi ifodani tilda nutq konteksti orqali tinglovchiga yetkazishi;

Lokutsion akt: so'zlovchining tinglovchiga kontekstni yetkazishi;

Illokutsion Akt: so'zlovchining kontekstdagi harakat ifodasi;

Perlokutsion Akt: so'zlovchining tinglovchiga ta'sir o'tkazishi.

Bu aktlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Qanday? So'zlovchi nutq ifodasini gaplar orqali tinglovchiga yetkazadi. Tinglovchiga nimadir deyish jarayonida so'zlovchi biror harakat sodir etadi: va bu harakat orqali tinglovchiga ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, perlokutsion aktning muvaffaqiyati tinglovchining boshqa aktlardan birini aniqlashiga bog'liq. Bizning muammomiz - bu harakatlarning tabiatini,

shuningdek, ularning bir-biriga bo'lgan munosabatlarini iloji boricha aniqroq aniqlashdir¹.

Bu erda biz ishlatgan terminologiya, asosan, Ostin (1962) va Searl (1969) ishlaridan kelib chiqadi. Ular ishlab chiqqan nazariyaga ko'ra, nutqiy aktlarning to'rtta muhim toifasi mavjud. Og`zaki akt - bu shunchaki tildan tovushlar, bo'g'inlar, so'zlar, iboralar va jummalarni talaffuz qilish harakatlaridir. Og`zaki akt nuqtai nazaridan, bular unchalik qiziq emas, chunki og`zaki akt o'z-o'zidan kommunikativ emas. Bunday aktni hattoki to'tiqush, magnitafon yoki ovoz sintezatori ham bajarishi mumkin. Og`zaki aktning eng qiziq tomoni shundaki, bu jarayonni amalga oshirishda biz odatda yo illokutsion aktni (biror narsani aytishda qilingan harakatni) yoki perlokutsion aktni (biror narsani aytish orqali bajariladigan harakatni - ta'sirni keltirib chiqaradigan harakatni) bajaramiz. Tilshunoslarni eng qiziqtiradigan soha ham illakutsion akt sohasidir.

Ostin (1962) illokutsion aktni biror narsa aytishda bajariladigan harakat sifatida tavsiflagan. Misol uchun, *Nadal Federerni mag'lub etishi mumkin* deganda, Nadal haqiqatdan ham Federerni mag'lub etish degan aktni amalga oshirishi mumkin. Quyidagilar illakutsion aktga misol tariqasida keltirib otildi:

va'da berish, rahmat

hisobot berish, so'rash

bildirish, taklif qilish

so'rash, buyurtma berish

aytish, taklif qilish

illakutsion akt, perlakutsion aktdan nimasi bilan farq qiladi? Birinchidan, illakutsion aktlar ko'pincha to'g'ri, aniq jumlani, konkret niyat va ishonch bilan va to'g'ri sharoitda aytish orqali muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin. Ikkinchidan, illokutsion aktlar (perlokutsion aktlardan farqli o'laroq) lingvistik muloqotda markaziy o'rinni egallaydi. Bizning oddiy suhbatlarimiz ko'pincha bayonotlar, takliflar, iltimoslar, salomlashishlar va shunga o'xshashlardan iborat. Biz ishontirish yoki qo'rqitish kabi perlakutsion aktlarni amalga oshirganimizda, buni bildirish yoki tahdid qilish kabi illakutsion aktlar orqali qilamiz.

Uchinchidan, eng muhimi, perlakutsion aktlardan farqli o'laroq, muloqot qilish uchun ishlatiladigan ko'pgina illokutsion aktlar, kishi tomonidan o'z maqsadlarini to'g'ri ifoda qilish orqali muvaffaqiyatli bajara olish xususiyatga ega. Quyidagi fikrimizni, uqoriroqda kelirib o'tgan *Nadal Federerni mag'lub etishi mumkin* gapi orqali muhokama qilsak. J.L.Ostinning nutqiy harakatlar

¹ Kent Bach. Robert·M. Harnish. Linguistic Communication and Speech Acts – Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press

nazariyasi Nadal Federerni mag'lub eta oladimi yoki yo'qmi, A va B ishtirokidagi misolida yaxshi tasvirlangan. Ushbu nazariya muloqotdagi ma'no va niyatning turli qatlamlarini tushuntirishga yordam beradi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Illakutsion akt:

A so'zlovchi (maqola davomida {A} deb yuritiladi): "*Nadal Federerni mag'lub eta oladi*" deganida, bu iborali akt A ning bayonot yoki tasdiqlashini o'z ichiga oladi. Agar B tinglovchi (maqola davomida {B} deb yuritiladi) A ning "*Nadal Federerni mag'lub eta oladi*" deb ta'kidlash niyatini tan olsa, A B ga illakutsion akt doirasida nimadir deyishga urinib ko'rganligini bildiradi. Bu jarayon o'zaro tushunishni o'z ichiga oladi, bunda B A ning maqsadi ma'lum faktni bayon qilish yoki tasdiqlash ekanligini tushunadi.

Perlakutsion aktlar:

Agar A B ni "*Nadal Federerni mag'lub eta oladi*" deb ishontirmoqchi bo'lsa, A ning ifoda niyatini tan olishning o'zi etarli emas. B ni ham ishontirish kerak, ya'ni B A da'vo qilayotgan narsaga ishonishi kerak. Perlokutsion harakatning muvaffaqiyati A so'zining B ga ta'siriga bog'liq. Bu holda, kerakli ta'sir ishonch yoki ishontirishdir.

Illokutsion muvaffaqiyat: Agar B A ning Nadal va Federer haqida nimadir da'vo qilayotganini tushunsa, A illokutsion harakatda muvaffaqiyat qozonadi.

Misol: A: "*Nadal Federerni mag'lub eta oladi*" deydi. B o'ylaydi: "*A menga Nadal Federerni mag'lub etishi mumkinligini aytmoqda*". Bu erda illokutsion harakat muvaffaqiyatli bo'ladi.

Perlokutsion muvaffaqiyat: Agar B nafaqat tasdiqlash ma'noni tushunsa, balki unga o'zi ham ishonishiga B ni ham ishontirsa, A perlokutsion harakatda muvaffaqiyat qozonadi.

Misol: A: "*Nadal Federerni mag'lub eta oladi*" deydi. B dastlab shubhalanadi, lekin A ning argumentini ko'rib chiqqach, Nadal haqiqatan ham Federerni mag'lub eta olishiga ishonadi. Bu erda perlokutsion harakat muvaffaqiyatli bo'ladi.

Misol sifatida keltirilgan "*Nadal Federerni mag'lub eta oladi*" iborasini ko'rib chiqish illokutsion va perlokutsion aktlar o'rtasidagi farqni yaqqol tasvirlaydi. Bu jarayonda so'zlovchining niyati va tinglovchiga ta'sir etishi muhim rol o'ynaydi. Agar tinglovchi so'zlovchining maqsadini to'g'ri tushunsa, illokutsion akt muvaffaqiyatli bo'ladi. Agar tinglovchi so'zlovchining maqsadini tan olganidan tashqari, unga ishonsa, perlokutsion akt muvaffaqiyatli bo'ladi.

XULOSA

Mazkur maqola kishilar kundalik hayotidagi muloqot jarayonlarini chuqurroq tushunish va ularni turli tilshunoslik nazariyalari orqali o'rganish muhimligini ko'rsatadi. Muloqot jarayoni insonlar uchun muhim bo'lib, bu jarayonni qiyinlashtiruvchi omillar mavjudligini tasdiqlaydi. Shunday omillardan biri so'zlarni ongimizda to'g'ri shakllantirish va uni boshqalarga yetkazishdir. Bu ayniqsa, xorijiy tillarni o'rganishda yaqqol seziladi.

Nutq aktlarini farqlashda maqola asosiy tarkibiy qismlarni ko'rib chiqadi: og'zaki akt, lokutsion akt, illokutsion akt va perlokutsion akt. Bu aktlar bir-biriga bog'liq bo'lib, muloqot jarayonida o'zaro ta'sir etadi. Illokutsion akt ayniqsa, tilshunoslar uchun qiziqarli bo'lib, bu jarayonda so'zlovchi biror harakatni amalga oshiradi va bu harakat orqali tinglovchiga ta'sir ko'rsatadi. Maqola ushbu jarayonlarni batafsil tahlil qilish orqali, insonlar o'rtasidagi muloqot qanday amalga oshishini va uning murakkabliklarini ochib beradi.

Ostin va Searl tomonidan ishlab chiqilgan nutqiy aktlar nazariyasiga ko'ra, muloqotda to'rtta muhim toifa mavjud. Bu toifalar nutq aktlari va ularning kommunikativ funksiyalarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Illokutsion aktlar, perlokutsion aktlardan farqli o'laroq, lingvistik muloqotda markaziy o'rinni egallaydi va muloqot jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydi. Nutq aktlari orqali, insonlar bir-biriga ma'lumot yetkazish, fikr almashish va o'zaro tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Maqola muloqot jarayonining murakkabligini va uning lingvistik, psixologik va sotsiologik omillarini ko'rsatadi. Muloqot bu nafaqat so'zlarni aytish va tushunish, balki o'zaro ta'sir, ijtimoiy kontekst va maqsadlarni amalga oshirish jarayoni hamdir. Muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi o'zaro tushunish va ta'sir qilish jarayoni juda muhim. Bu maqola muloqot jarayonini chuqurroq o'rganish va tushunish uchun yaxshi asos bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, maqola tilshunoslikda yangi nazariyalarni ishlab chiqishda ham katta ahamiyatga ega. Til va muloqotning turli jihatlarini o'rganish orqali, lingvistlar tilning murakkabligini va uning turli funksiyalarini yanada chuqurroq tahlil qilishlari mumkin. Shuningdek, maqola muloqot jarayonining turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasida qanday amalga oshishini ko'rsatadi, bu esa til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Umuman olganda, maqola inson muloqotining murakkabligini va uning turli qirralarini ko'rsatadi. Muloqot jarayonida tilning o'rni, uning turli aktlari va ularning funksiyalari batafsil tahlil qilinadi. Bu esa, kelgusida tilshunoslik va muloqot nazariyalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqola orqali olingan bilimlar, nafaqat tilshunoslar, balki boshqa soha mutaxassisleri uchun ham foydali bo'lishi mumkin.

REFERENCES

1. Kent Bach. Robert.M. Harnish. Linguistic Communication and Speech Acts – Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press
2. Searle, J. 1969. Speech Acts. Cambridge, England: Cambridge University Press.
3. LINGUISTICS An Introduction to Language and Communication, Sixth Edition, Adrian Akmajian, Richard A. Demers, Ann K. Farmer, Robert M. Harnish
4. Searle J. "Austin on locutionary and illocutionary acts." Philosophical Review 77: 1968. 405-424.

